

EESTI KEELE INSTITUUDI TALVESEMINAR

10. ja 16. detsembril 2008 peeti Eesti Keele Instituudis talveseminar, mille eesmärgiks oli esmalt tutvustada kolleegidele ettekandeid, millega olid Eesti Keele Instituudi töötajad esinenud väliskonverentsidel, kuid kõneldi ka uutest, alles uurimisjärgus olevatest või just lõpetatud uurimistöödest.

Seminar ettekannetes leidsid käsitlust mitmekülgsed teemad grammatikast sõnavarani, keeletehnoloogia uurimisprojektide tulemustest kohanime ajalooni. Uurimisobjektiks olid nii eesti keel kui ka muud keeled (s.h teised läänemeresoome keeled, ungari, tšehhi, türgi), samuti eesti viipekeel.

Peeter Päll pidas ettekande „Ajalooline mitmekeelsus Eesti tänavanimedes”, millest selgus, et Eestis on läbi aegade kasutusel olnud ladina- (XIII–XVI saj), alamsaksa- (XIII–XVI saj), (ülem)saksa- (XVI sajandist aastani 1918), rootsi- (XVI sajandist aastani 1710), taani- (XIII sajandist aastani 1346 Põhja-Eestis, XVI sajandist aastani 1645 Saaremaal), poola- (XVI sajandist aastani 1629 Lõuna-Eestis), vene- (XVI saj, 1710–1918) ja eestikeelseid tänavanimed. Ta tõi palju näiteid vanimate Tallinna, Tartu ja Pärnu tänavanimede kohta. Vanimad eestikeelsed tänavanimed pärinevad Anton Thor Helle grammatikast („Kurtzgefaßte Anweisung zur Ehstnischen Sprache”, 1732), nt Tallinna tänavanimed (*pitk ulits, prooks mäggi, wenne ulits, munkahoow, hilligööst ulits*) ja Tallinna muud kohanimed (*kallamaia, pleeks-mäggi, kassi sabba*). Põhjalikumad eestikeelsed loendid avaldati XIX sajandi teise poole ajakirjanduses ja kalendrilisades (nt Tartu tänavad 1865 Eesti Postimehes: *Aleksandre-ulits, Erne-ulits, Kallaturro*). Edasi keskendus ettekanne XX sajandi alguse tänavanimedele, mis olid ajaloolistel põhjustel kolmkeelsed (vene, saksa, eesti) ning

nende omavahelistele suhetele: tõlkenimedele (ennismvormitõlked), mugandamisele, iseseisvatele nimedele ning mitmeosaliste nimede kombinatsioonidele. Tõlgitud nimede hulka kuuluvad nii puhtad tõlkenimed (ee *Kuninga tänav* – sks *Königsstraße* – vn *Королевская улица* kui ka vääriti tõlgitud nimed [sks *Küterstraße* (< asks *Kuter* 'lihunik') – vn *Бочарная улица* 'püttsepa tn' (< sks *Küfer*)]. Mugandatud nimede hulka kuuluvad ühest keelest teise ülevõetud nimed, s.h isikunimede ülevõtmine (nt *Riesenkampfstraße* – *Riisenkampfi tänav*, *Ризенкамфская ул.*). Iseseisvateks nimedeks võib lugeda tänavanimed, mis jäeti tõlkimata (nt *Viru tänav* // *Lehmstraße*, *Глиняная улица* 'savi tänav'). Ettekande lõpuosas rääkis P. Päll ka iseseisva Eesti tänavanimedest ning eesti nimedest vene tekstis (nt *Raua tänav* > *улица Рава*). Nimede mitmekeelsus võib tähistada 1) täielikku mitmekeelsust, s.t nimesid tõlgitakse ja mugandatakse või luuakse oma nimi igas keeles eraldi, 2) leebet mitmekeelsust, mille puhul võetakse üle ainult nime tuum ja tõlgitakse osa nimest.

Meelis Mihkla, Liisi Piits, Tõnis Nurk ning Indrek Kiissel osutasid oma ühisettekandes korpuspõhise kõnesünteesi eri aspektidele. Räägiti tekstikorpuse koostamisest, kõnekorpus salvestamisest ja märgendamisest, kõneüksuste valiku põhimõtetest, kõnekorpus transkriptsioonireeglitest, üksuste eelvalikust, häälikute teisenemisest, kaost ja geminatsioonist kõnes, samuti kollokatsioonitugevuse mõjust kõnetempole verbi *olema* näitel. Kuulajatele mängiti eestikeelse kõnesüntesaatori esituses Keeletalgute 2008 raames kogutud lauseid, nt *Kalli ema hella soojust jagub üle mitme põlve* või *Pöidlal pihku, põialpoisid!*

Hille Pajupuu võrdles oma ettekandes kõrgtaseme eesti keele eksami edu-

kalt sooritanud kohalike venelaste sõnavara eesti keelt emakeelena rääkivate kõrgharidusega mittefiloloogide sõnavaraga kolme tüüpi tekstides: suulises dialoogis, suulisel esinemisel ja kirjalikus essees. Peamisteks uurimisküsimusteks olid: 1) kui rikas on haritud keeleoskaja esimese ja teise keele sõnavara? 2) kuidas iseloomustada haritud keeleoskaja esimese ja teise keele sõnavara ulatust eesti sõnade üldise sageduse aspektist? 3) kas sõnavara rikkus ja ulatus erineb tekstitüübiti? 4) kas tulemustest lähtudes peaks keeleksamitel eraldi keskenduma sõnavara rikkuse ja ulatuse hindamisele? Sõnavara rikkuse mõõtmiseks kasutati Uberi indeksit, sõnavara ulatuse määramiseks võrreldi esimese ja teise keele sõnavara sagedussõnastiku 10 000 sagedasema sõnaga. Sõnavara rikkus erines kahel rühmal oluliselt: esimese keele sõnavara oli teise keele omast rikkam dialoogis ja monoloogis, eriti aga essees. Sõnavara ulatus näitas seevastu sarnast mustrit: elementaarsõnavara ehk sagedussõnastiku esimese 3000 sõna hulka kuulus nii suulises kui ka kirjalikus keelevormis u 65% esimese keele sõnavarast ja 70% teise keele omast. Harvaesinevaid sõnu oli nii esimese kui ka teise keele suulistes ja kirjalikes tekstides u 20%. Hindamisega seotud järeldused olid: 1) C1-keeleoskustasemel pole vaja hinnata sõnavara ulatust, sest ka esimese keele sõnavara koosneb valdavalt elementaarsõnavarast; 2) hinnata on vaja žanriomase väljendusviisi tabamist.

Pärastlõunal jätkus seminar värvinimesid puudutavate ettekannetega. Jelena Rjabina kõneles udmurdi meeste ja naiste värvisõnavara erinevustest ning tema uurimisküsimused olid: 1) kas rikkam värvisõnavara on naistel või meestel? 2) kumb sugupool kasutab rohkem spetsiifilisi värvisõnu? 3) kas keelejuhtide vanus ja elukutse mõjutavad nende värvisõnavara? 4) milliseid värve eelistavad naised ja milliseid

mehed? Ta küsitles oma keelejuhte (67 naist ja 44 meest) Udmurtias, Tatarstanis ja Baškortostanis. Vaadeldi nooremate, vanemate ning filoloogide või kunstnike värvisõnavara. Kõige rikkam on filoloogide või kunstnike värvisõnavara, kusjuures meeste sõnavara on rikkam. Naiste elukutse ei mõjuta nende värvisõnavara, küll aga meeste elukutse. Noortel inimestel on vaesem värvisõnavara kui vanematel, mis võib olla seotud udmurdi keele üldise madala prestiižiga.

Kaidi Rätsepa ettekanne põhines tema Türgi läbiviidud välitöödel, kus ta küsitles 60 türgi keelt emakeelena kõnelevat keelejuhti. Kasutades Urmas Sutropi kognitiivse esiletuleku indeksit, selgusid türgi keele põhivärvinimed: *kırmızı* 'punane', *mavi* 'sinine', *yeşil* 'roheline', *sarı* 'kollane', *siyah* 'must', *beyaz* 'valge', *mor* 'lilla', *pembe* 'roosa', *turuncu* 'oranž', *kahverengi* 'pruun' ja *gri* 'hall'. Türgi keeles tekib küsimus sinise nimetustega ning on väidetud, et ka *lacivert* 'lasuursinine' on põhivärvinimi. K. Rätsep tõestas, et türgi keeles võib põhivärvinimeks pidada ainult värvisõna *mavi* 'sinine'.

Urmas Sutrop pidas ettekande teemal „Põhivärvinimede semiootiline teooria ja Juri Lotmani semiootika“, kus otsis vastust küsimusele, mis võiks olla (põhi)nimede semiootiline teooria, tutvustades Eleanor Rosch Heideri, Marcel Danesi, Umberto Eco jt värvisemiootika teooriaid. Ta juhtis tähelepanu asjaolule, et värvide keeleline väljendus ei vasta tehniliselt defineeritud põhivärvinimedele (juhul kui värvitahvleid näidatakse kontekstivabalt hallil taustal) ning pakkus välja, et värvide keeleline väljendus on pigem võrdne (põhi)värvinimedega, millele lisatakse (Lotmani terminoloogias) kultuuri ajalugu (s.t värvid reaalses kontekstis).

Eelneva ettekandega haakus hästi ka järgmine. Mari Uusküla kõneles ungari värvinimede *piros* ja *vörös* 'punane' ning tšehhi *červená* ja *rudá* 'punane' kasuta-

misest. Mõlemas keeles on punase värvi jaoks kaks nimetust, kuid neid ei saa teineteisega asendada, sest nad on seotud kindlate kollokatsiooniliste suhetega ning sageli lisandub emotsionaalne hinnang (nt ungari *piros alma* 'punane õun', *vöröskatona* 'punasõdur', tšehhi *červená květina* 'punane lill', *rudá hvězda* 'punatäht'). Ungari ja tšehhi keeles seostuvad sõnadega *piros* ja *červená* positiivsed emotsioonid (tšehhi keeles on lisaks palju tervise ja südamega seotud väljendeid), samal ajal kui sõnad *vörös* ja *rudá* tähistavad nii viha kui ka kommunismi (nt Nõukogude Liidu lipp on ungari keeles *vörös zászló*, tšehhi keeles *rudý praporek*). Muidugi leidub ka emotsioonidest motiveerimata väljendeid (nt taime- ja loomanimetused jne). Võib arvata, et tegemist on Kesk-Euroopa eripäraga, sest ungari ja tšehhi keel ei ole sugulaskeeled.

16. detsembri seminari alustas Anne Tamm ettekandega „Läänemeresoome kohakäänetest ja tegevusnimedest”. Ta esitas eesti ilmaütleva käände pragmaatika, semantika ja süntaksi kokku puutepindade analüüsi, mis põhineb intuiitiivsel, emakeelest lähtuval nähtuste kategoriseerimisel, ja näitas, et selline lähenemine võimaldab eesti *mata*-vormi klassifitseerida ka perfekti eitusevormina (perfekti nn 2. grammatikalisatsioonistaadiumis, mis on passiivi/impersonaali omadustega).

Heete Sakhai ettekande „Eesti keele liitpredikaadid leksikoni ja grammatika vahel” eesmärgiks oli vaadelda rühma erinevat tüüpi ning erineva produktiivsusega, kuid sarnase tähenduse ja semantilise motivatsiooniga liitöeldise konstruktsioone. Vaatluse all olid verbist *olema* ja supiini inessiivist või (tegevus)nimisõna inessiivist või adessiivist koosnevad progressiivse tähendusega konstruktsioonid (nt *olema valmimas*) ning verbist *minema* ja supiini illatiivist või (tegevus)nimisõna illatiivist, allatiivist või translatiivist koosnevad inhoatiivsust või tulevikulisust väl-

jendavad konstruktsioonid (nt *minema keema*, *lammutamisele*, *langusse*, *müügile*, *kakluseks*). Ta näitas, et konstruktsioonide tekkemehhanismiks on vastavalt tähendusülekanded 'seisund' > 'progressiivsus' ja 'mittekausatiivne seisundimuutus' > 'inhoatiivsus/tulevikulisus'. Konstruktsioonide hulgas oli nii püsiühendeid kui ka erineval määral produktiivseid malle, kusjuures produktiivsus ei korreleerunud konstruktsioonide aspektuaalse/temporaalse tähendusega ega semantilise motivatsiooniga (mis olid kõigi puhul sarnased), samuti mitte infiniitse ega nominaalse komponendi sõnaliigi ega morfoloogilise reeglipärasusega ega ka sellega, milliseid liitöeldistele omaseid tunnuseid konstruktsioonidel esines.

Ene Vainik pidas ettekande „Eesti keele metakommunikatiivsete KÄE-väljendite tähenduse laienemine”. Ta võttis vaatluse alla peamiselt mitmesõnalised väljendid, mis sisaldavad viidet käele või selle osale ja ühtlasi tähistavad suhtlustegevusi (nt *käega lööma*, *küünarnukitunne*, *viis pihku andma*). Uurimuse eesmärgiks oli juhtida tähelepanu tähenduslaiendustele, kus nende väljendite kasutamisvaldkond on laiem kui kitsalt suhtlussituatsioonid. E. Vainik jagas väljendid otsesteks, piltlikeks ja otsesteks/piltlikeks. Peamised järeldused olid: 1) metakommunikatiivne käeväljend tõstab käelise suhtluse freimist metonüümselt esile füüsilise tegevuse aspekti, mis esindab tervet mõistestatut asjaolude kogumit; 2) tähenduslaienduse käigus füüsiline tegevus välistatakse, jäävad muud aspektid; 3) kaks peamist ala, mille suunas tähendusi laiendatakse, on emotsioonide väljendused ja sotsiaalse suhete regulatsioon.

Liisi Piits andis ülevaate kollokatsiooniteooriast ning kõneles *olema*-verbi kollokatsioonidest.

Viipekeele värvinimesid puudutava ettekandega esines Liivi Hollman, kes tutvustas esmalt viibete moodustamise

põhimõtteid ning keskendus seejärel värviviibete etümoloogiale (vt lähemalt Keel ja Kirjandus 2008, nr 11).

Emotsiooni kandvatest akustilistest parameetritest kõneles Kairi Tamuri, kelle doktoritöö eesmärgiks on välja selgitada, kuidas eestikeelses kõnes emotsioone akustiliselt väljendatakse. Kokkuvõtteks võib esitada põhiemotsioonide akustilised parameetrid: *rõõm* – tempo kiire, hääle kõrge, sõnu rõhutatakse; *viha* – tempo ja hääle kõrgus võivad lause jooksul varieeruda (eriti pike-mates lausetes), võrreldes neutraalse kõnega on hääle kas madalam või kõrgem, sõnu rõhutatakse; *kurbus* – lugemistempo on aeglane, hääle pigem madal (kärisevad vokaalid), hääle vaik-

ne, on pause, rõhutatakse vaid üksikuid sõnu, hääle kõrgus ei varieeru; *neutraalne* – lugemistempo on normaalne, ühtlase kiirusega, rõhutatakse üksikuid sõnu, häälekõrgus on loomulik.

Andres Loopmann tutvustas sõnastike andmebaasi, mida saavad täiendada keeleteadlased, üliõpilased ja muud huvilised ning mis hakkab asuma veebiaadressil <http://exsa.eki.ee>. Sõnastiku kujundus on standardne, kõigile ühtne, lisandub morfoloogiline kasutajaliides (reeglipärase morfoloogia analüüs ja süntees). Töö on valmimisjärgus.

MARI UUSKÜLA